

Földesúri városok az Alföldön a 14–16. században

A városfal azért épült, hogy védelmet nyújtson a benne lakó polgárok községének a külső támadások ellen. E valóságos funkciója mellett Európábanjelképesen elválasztotta a várost és lakóit a várost körülvevő vidéktől és annak sajátos jogterületétől, ahol egy másik jog, a hűbéres világé érvényesült. Ezzel éltek a feudális urak egymás között, és ez vonatkozott a földesúr–jobbágy viszonyra is. Az utóbbi határozta meg a falvakban egykoron élt jobbágyparasztok életviszonyait, és vele éltek a földesúri városok parasztpolgárai.

A középkori társadalmak fő rendező elve a feudális tulajdonhoz kapcsolódó nézetek összessége volt. A feudális tulajdon nem jelentette a dolgok feletti korlátlan és teljes rendelkezést, amint a római jog tulajdon fogalma tartalmazza, hanem bizonyos megkötöttségekkel járt. Egyrészt korlátozta a tulajdon szabadságát a nemzetség és ezen belül a család – éppen ezért az öröklés sajátos rendszere alakult ki –, másrészt a hűbériség rendszere. A hűbérbirtok, a feudum, amely csak a hűbéri láncolatban belül értelmezhető, osztott birtokként létezett. Fő tulajdona (*dominium directum*) – amint Baldus kifejtette – a hűbérúr kezén volt, az altulajdon, használati tulajdon (*dominium utile*) pedig a vazallusnak jutott. A hűbérbirtok természetesen általános elterjedtsége mellett nem jelentette a tulajdonlás egyetlen módját, mellette más tulajdonformák, például Németországban az *allodiumok*, hazánkban a nemzetségi birtokok nem tartoztak körébe, ugyanakkor belső kiterjedtsége (a hűbéri láncolat teljessége, visszaháramlás kérdésköre) sem volt mindenütt azonos. Magyarországon például nem alakult ki a teljes hűbéri láncolat. A középkori tulajdonnal együtt jártak bizonyos uralmi jellegű közjogok, mint például a bírászkodás, továbbá kiterjedt testetlen dolgokra, azaz jogokra, mint például a regálék.¹

A középkor során a földesúr–jobbágy viszony ezer arcot öltött, és állandó változáson ment át, azonban az osztott hűbéri tulajdon elmélete hamarosan, a 12–13. században, az áru- és pénzgazdálkodás kialakulásával alászállt, leszivárgott az úr–jobbágy viszonyba, majd később a gyakorlatban is általánossá vált. Ennek megfelelően a jobbágytelek – amelyen nemcsak reális gazdálkodási alapot értettek, hanem az adózás alapvető mértékegységét is jelentette – főtulajdonosa a földesúr maradt, míg az altulajdonos a jobbágy lett, aki a földet használta, és érte a kialakult járandóságot fizette. Ezzel mintegy bérleti, majd örökbérleti viszony jött létre a „kölcsonadó” úr és a jobbágyparaszt között.

¹ W. OGRIS: *Dominium*. In. HRG I. 755–757. D. SCHWAB: *Eigen*. In. HRG I. 877–879. A. ERLER: *Grundeigentum*. In. HRG I. 882–896. COING 1985. COING 1989. H. R. HAGEMANN: *Eigentum*. In. HRG I. 882–896. Minderre összefoglalóan: RUSZOLY 1996, 292–298.

A „bérlő” birtokon belül kerülve mint tulajdonos viselkedhetett. Mivel jobban ismerte a neki átadott birtokot és annak hasznait, e tekintetben előnyt élvezett a főtulajdonossal szemben, továbbá a birtok örökítésére és meghatározott keretek között a továbbadására is lehetőséget kapott. Ha a birtoknak új főtulajdonosa lett, a telken maradhatott. Jóllehet a főtulajdonosnak nem állt érdekében, hogy a telek az öröklődés folyamán aprózódjék, mégis ez következett be, és egész Európában, beleértve Magyarországot, megindult a telekaprozódás és a zselléresedés folyamata.

A jobbágy a szolgáltatáson túl egyéb kötelezettségekkel tartozott urának. Előírták számára a birtok rendben tartását, fizetnie kellett az állami adókat, és a telek elhagyásakor illeték lerovására kötelezték, sok helyen rá hárult az utódállítás feladata. Bár függése lazult, sőt a középkor vége felé egészen kedvezővé vált a személyét és vagyonát illető magánjogi helyzete, mégsem szabadult teljesen a személyi függéstől, ugyanis peres ügyeiben a jobbágy és a mezővárosok parasztpolgára – kivételektől eltekintve – egyaránt az úriszék alá tartozott.

A helyzet a korszakunkat követő időben változott meg Európa keleti részének egyes területein az ún. második jobbágyság rendszerének megjelenésével, amikor gazdasági megfontolások eredőjeként és az abszolutisztikus uralmi formákat megalapozó nézetek hatására a kortársak a jobbágyra már nem mint altulajdonosra tekintettek, hanem mint az úr egyszerű bérmunkására, akinek a korábbiakhoz képest jóval kevesebb joga maradt a telekhez, amelyet használt. A kor jogászai a későrómai idők colonatus-i intézményében találták meg azt az előképet, amelyre hivatkozva magyarálták az *usus modernust*, az új gyakorlatot.² Ezáltal a feudális világ több mint ezer éves fennállásának utolsó évszázadaiban megvalósulásának egy régi-új formájával lepte meg a kortársakat. Mindez már nem a mi vizsgálódási körünkbe tartozik, mégis azért hívjuk fel rá a figyelmet, nehogy bárki e forma meglétét a korábbi állapotokra visszavetítse.

Amint a fentiekből kitűnik, a 13-tól a 17. századig terjedő időben a feudális tulajdon – amelyhez igazgatási és igazságszolgáltatási közfeladatok tartoztak – szemléletében és a gyakorlatban a kor embere a földesúr–jobbágy viszony számos változata közepette eljutott a jobbágy számára adott személyes szabadság határáig, és benne a földesúr nem egy esetben a jobbágyot tulajdonos társának tekintette. Talán innen nézve érthető, hogy egyes mezővárosok parasztpolgárai milyen közel álltak a valódi városok polgárainak jogállásához, nem szólva arról, hogy e városok vidékükön központi hely szerepkört tölthettek be, és centrumai lehettek egy-egy piackörzetnek, sőt annál nagyobb szerepkörre is érdemesítették. Az Alföldről ez utóbbira Debrecen és Várad példáját említjük.

A földesúr és jobbágy között létrejött osztott tulajdon szemlélete elősegítette, hogy talaján addig nem látott, sajátos jogi helyzetben élő város szülessen. Mivel a feudális világban a jog szemben a városi joggal az úr személyhez kötődött, a megszerzett kiváltságok egy új birtokos fellépésével – bár őt is korlátozta intézkedéseiben a szokásjog ereje – könnyen csorbulhattak akár az esetleg meglévő kiváltságlevél ellenére is, amint erre példát látunk majd. Éppen a jog személyhez kötöttsége miatt mutatnak olyan széles skálát a mezővárosok a gazdasági helyzet mellett jogéletük tekintetében. Bár éppen

² W. OGRIS: *Precaria*. In. HRG III. 1885–1886. W. OGRIS: *Leihe*. In. HRG II. 1820–1824. F. KLEINBRUCHSCHWAIGER: *Erbleihe*. In. HRG I. 967–971. K. O. SCHERNER: *Pacht*. In. HRG III. 1396–1400. K. H. SPIEB: *Teilpacht*. In. HRG V. 141–143. COING 1985. 301–377., mindegyik összefoglalóan RUSZOLY 1996. 304–306. 212. BÁCSKAI 1965. 86–87., 102–104.

Kubinyi András állapította meg, hogy a gazdasági és jogi helyzet a földesúri városokban erőteljes hasonlóságot, egymásnak megfelelést mutat.³

A földesúri várost, bár azonos tulajdoni, hatalmi és közhatalmi viszonyok között született, mint a falu, több jellemző sajátossága különbözteti meg településtársától. A földesúri várost (mezővárost vagy oppidumot) gazdasági szükségszerűség teremtette, és a földesúr gazdasági érdeke hívta életre. A földesúr az uradalmán, birtokán belül, sokszor annak központjában egy a valódi városhoz hasonló telepet kívánt létrehozni, azaz kereskedelmi és kézműves központot hívott életre, amelynek feladatául városi szerepet szánt. A valódi városok mintájára önkormányzatot, de nem teljeset biztosított városa lakóközösségének, nem egy helyen a bíró választásába sem szólt bele, sőt a plébános választást is átengedte subpatronatus formájában. A parasztpolgárok tanáccsal és a városi ügyeket intéző hivattalal rendelkeztek, belügyeiket önállóan intézték. Az úr igyekezett őket megvédeni a várnagyok és egyéb uradalmi tisztségviselők zaklatásaitól. Adójukat, bár nem mindenütt, a civitasokhoz hasonlóan közösen fizették, az egyes háztartásokra eső részt maguk határozták meg, vetették ki, és gyűjtötték be. A határhasználatban ugyancsak közösen egyezkedtek a földesúrral vagy képviselőjével. A földesúr legtöbb esetben taxa ellenében engedélyezte a lakosok közötti birtokforgalmat és az örökösödést, a városába többnyire a szabad beköltözés lehetőségét biztosította, ám mindvégig és minden ügyben fenntartotta beleszólási sőt rendelkezési jogát.

A mezővárosok az úrtól általában megkapták a hetipiac és az éves vásárok rendezésének jogát az itt szedett helypénz, bírságpénzek összegével és az esetleges más járandósággal együtt. Sok helyen elnyerték az ún. kisebb regálékból (kocsmáltatás, mészárszék) származó jövedelmeket is. Az úr a városi bírónak és az esküdteknek, a város tanácsának leadta a törvénykezés jogát, ám fellebbezési fórumként úriszékét vagy saját magát jelölte meg. Városában nemcsak parasztpolgárok, hanem nemesek is laktak, akik többnyire saját fundussal rendelkeztek. Közülük többen földesúri szolgálatban álltak, ha az illető mezőváros uradalmi központ volt. Rájuk a szolgálati jog (Dienstrecht) vonatkozott.⁴ A földesúri városban élő parasztpolgárok a földesúrral kötött alkufolyamatok során élvezték annak előnyét, hogy olyan községet (kommuna, Gemeinde) képezve álltak szemben az úrral, amelynek törvényesen választott vezetői képviselték érdekeiket. Eme, a királyi szabad városokhoz képest korlátozott, önkormányzati forma jelentette a legfőbb különbséget a mezőváros és a falu jogi helyzete között. Mivel a földesúri városok – mint említettük – gazdasági erejüket és jogi helyzetüket tekintve tarka képet mutattak, nézzük meg, hogy közülük az alföldiek a 14–16. században milyen jogokkal és kötelezettségekkel éltek.

A földesúri városok lakói a valódi városokhoz hasonlóan igyekeztek privilégiumlevélben rögzíttetni kiváltságait arukkal. A számukra kiadott oklevélben a fent leírt jogokat fogalmazták meg, és részletesen kitértek a szolgáltatások, adók formájára. A kiváltságlevelet kijáró parasztpolgárok szeme előtt nyilvánvalóan korábbi idők hospes-kiváltságokat leíró, illetve a városok számára a király által kiállított privilégium-levelek mintája lebegett. Bácskai Vera figyelt fel arra a jelenségre, hogy a 15. századi kiváltság-levelek jellemzője, hogy a civitasok számára kiadott királyi oklevelekben a szabadságjogok katalógusa, addig a földesúri városokéban a szolgáltatások részletező leírása áll az első helyen, továbbá kevésbé részletező és kidolgozott a szabadságjogok leírása.

³ KUBINYI 2000. 16.

⁴ BÁCSKAI 1965. 102–104. BLAZOVICH 1994. 455–456.

A mezővárosi szabadságlevelekben hosszan beszélnek el kiadásuk okát. Általában valamilyen természeti vagy történelmi katasztrófa, vagy a földesúr tisztségviselőinek túlkapásai következtében megfogvatkozott lakosság pótlásának az igénye kényszerítette ki a kegy gyakorlását. A földesúr kegynyilvánítása mögött ki nem mondottan minden esetben az addigi jövedelmének elvesztése feletti aggodalom, illetve nagyobb bevétel megszerzésének a reménye állt. Bácskai Vera azt is hangsúlyozza, hogy az adók és szolgáltatások terén nem mindig voltak előnyösebb helyzetben a földesúri városok lakói a falvakéival szemben. Mindenesetre vele egyetértésben valljuk, hogy bár befolyásolta minden mezőváros kiváltságait az illető uradalomnak, amelyhez tartozott, a szokásjoga (Hofrecht), hozzá képest mégis minőségileg újat hoztak a megszerzett kiváltságokkal.⁵

A mezővárosok lakói jól tudták, hogy nem a szabadság legmagasabb foka, amit elértek, ezért az erősek megpróbálkoztak a királyi szabad városok sorába kerülni. Az általunk vizsgált terület szélén fekvő Lippa polgárainak 1529-ben sikerrel járt próbálkozása. A kiváltságok szerzésének számtalan változata lehetett. (Mező)Túr például 1469-ben – nyilván a földesurak beleegyezésével – Mátyás királytól a Kolbáz-széki kunok szabadságát kapta, amelyet bár a mezővárost több birtokosnak a kezén látjuk a későbbiekben, a túriak 1592-ben és 1560-ban megerősítették.⁶ Túr esetében az etnikai autonómia sajátos módon területi lett, és ezáltal Túr mezőváros egyúttal a Kunság részévé vált. Hasonló kiváltságot élvezhettek Jászberény és Halas, amelyek lakói eredendően rendelkeztek a kun szabadsággal, amely mások mellett az önálló bíróválasztással, és a nádorhoz való fellebbezéssel járt együtt.

Helytelen utat járt be Szabadka, amelynek parasztpolgárai királyi városi jogállásukat, mivel másképpen nem ment, hamis oklevéllel szerették volna bizonyítani. Az Arad megyei nemesi családból származó királyi kancelláriai jegyző, Zömlényi (Zomlini) Gábor a 15. század közepén – nyilvánvalóan jó pénzért – hamis okleveleket állított ki hiteles formát adva nekik. A megtévedt kancellistát töredelmesen bevallott bűnéért halállal sújtották. Kivégzése előtt maga tett vallomást a hamisított oklevelekről. Az eset annyira megrázta a korabeli jogtudó nemesi közvéleményt, Hogy Werbőczy is számba vette a hamisításokat Hármaskönyvében. A második részben a 10. cím alatt az 56. pont örökölte a szabadkai esetet az utókorra: „Továbbá egy, Szabadka község szabadságát illető levél Zsigmond királynak az egyfejű sasos titkos pecsétje alatt.”⁷

Sajátosan alakult Zenta esete. A Tisza jobb partján fekvő mezővárosnak a birtokosa, a budai káptalan 1506-ban kérte a királyt, hogy városának szabadságjogokat adjon, mire fel II. Ulászló Szeged város kiváltságait adományozta február 1-én kiadott oklevelében Zentának. Ugyanekkor pecsétet – amelynek pontos leírását adja az oklevél – is adományozott a városnak, amellyel ellátott kiadmányaiknak olyan ereje legyen – az oklevél szerint – mint a Szeged város által kiadottaknak.⁸ 1513-ban a budai káptalan a zentai varga és szabó céh mestereinek kérésére a szegedi varga és szabó céh kiváltságait adományozta a Zenta mezővárosban lakó vargáknak, csizmadiaiknak és szabóknak.⁹ Zentára vonatkozó harmadik adatunk 1522-ből származik. Ekkor Pakos Balázs, a budai káptalan prépostja és a káptalan engedélyezte Szűcs Albert városi bírónak, hogy halála után, mivel gyerekei nem voltak, rokonságára örökítse vagyonát, és az ne szálljon a káptalanra

⁵ BÁCSKAI 1965. 94–97.

⁶ MÁRKI 1892. 181. KUBINYI 2000. 75.

⁷ BLAZOVICH 1996. 47.

⁸ MTT XII. 1863. 136–138.

⁹ ÉRSZEGI 1982. 95. sz.

vissza.¹⁰ Zenta, bár a királyi szabad város, a szomszédos Szeged kiváltságait kapta meg a királytól, amelyet II. Lajos király 1517-ben megerősített,¹¹ a valóságban mégis a budai káptalan birtoka, földesúri város maradt, amelyben az utód nélkül elhaltak vagyona visszazállt a birtokosra, aki különböző kiváltságokat eszközölt ki számára. A város kiváltság-levelét egyébként a káptalan saját levéltárában őrizte, ami a földesúri függés biztos jele. A lippaiakkal ellentétben Szabadka és Zenta kísérlete a magasabb jogi státus megszerzésére nem sikerült, mégis jelzi a 15. században és a 16. első felében egyre gazdagodó dél-alföldi városok lakosságának vágyait a magasabb fokú szabadság megszerzésére.

A továbbiakban elsősorban az általunk kiválasztott kilenc város adatainak a felhasználásával mutatjuk be az alföldi mezővárosok önkormányzatiságának és igazgatásának viszonyait. Célunk egyrészt az volt, hogy a tájegység minden régióját képviselje egy város, másrészt az általunk korábban kutatott, illetve a jobb forrásadottságokkal rendelkező városokat helyeztük előtérbe jelölésünk során. Feldolgozásunkat lehetővé tették a Kubinyi András által kidolgozott centralitási kategóriák. A szerző által első csoportba sorolt városok közül Pesttel és Szegeddel a királyi szabad városok között foglalkoztunk. A második csoportba tartozó Temesvárt végvár jellege és a róla készült korszerű összefoglalás hiánya miatt nem vettük számításba. A harmadik kategóriából: a kisebb városok valamint a jelentős városfunkciót betöltő mezővárosok csoportjából Debrecent, Gyulát és Szatmárnémetit választottuk ki. A közepes városfunkciót ellátó mezővárosok közül Ceglédet és Kisvárdát vettük számításba. A részleges városfunkciójú mezővárosok közül Hódvásárhelyre, Pankotára és Zentára esett választásunk. Az átlagos mezővárosok és mezőváros jellegű falvak sorából pedig Makót emeltük be listánkba. Az utolsó csoportba tartozók közül Csomorkány, Donáttornya és mások kerültek látószögünkbe.¹²

Debrecen, Gyula és Szatmárnémeti közös jellemzője, hogy középkori fennállásuk idején rövidebb hosszabb ideig királyi városok voltak. Debrecen még a debreceni Dózsák birtoklása idején, 1361-ben I. Lajos királytól kapott kiváltságlevelében nyerte el a szabad bíró- és esküdtválasztás jogát. 1405-ben rövid királyi városi jogállása alatt szerzte meg a fellebbviteli jogot Buda városához, majd onnan a tárnokmesterhez. Debrecen földesúri kézre kerülése (1410) után az önálló bíróválasztás jogát mindvégig megtartotta, sőt a megválasztott bíró bemutatási kötelezettségétől is eltekintettek urai. A bírónak, akit évenként választottak, széleskörű joghatósága volt. Az örökösödési ügyeket, az adás-vételeket előtte intézték, a városon belül telket adott, a végrendeleteket hitelesítette, a rendészeti és igazgatási ügyek az ő kezében futottak össze. Bár a fellebbezési fórum a földesúr vagyke lett, de számos esetet találunk, amikor a debreceniek megkerülték a földesurat vagy offiális ügyeik fellebbvitelével.¹³

A bírót az esküdtek és a 66 tagú szenátus segítették és ellenőrizték munkájában. A kisebb ügyeket a 12 esküdttel együtt ítélkezve döntötte el. A bírói széken nem kellett egyszerre minden esküdtnak megjelennie. A bírótól a szenátushoz is lehetett fellebbezni. Debrecen bírái halálos ítéletet hozhattak, ám fej- és jószágvesztésre nem ítélték, de fejjátságra igen, amint egy 1572-es jegyzőkönyvi bejegyzésből kitérünk.¹⁴ Ezen ítéletfaj-

¹⁰ ZENTA mongráfiája 2000. 218–219. A vonatkozó részt DOBOS JÁNOS írta.

¹¹ ZENTA mongráfiája 2000. 217.

¹² KUBINYI 2000. 14–16., 63., 85. Passim.

¹³ DEBRECEN története I. 175–179. A vonatkozó részt SZENDREY ISTVÁN írta. BLAZOVICH 2000/a. 52–55.

¹⁴ BLAZOVICH 2000/a. 53., 65.

ta meghozatalát általában uraik nem engedélyezték a mezővárosok bírái számára. Debrecen törvénykezési rendjéről a továbbiakban nem szólunk, mert azt részletesen kifejtettük egy másik, már idézett tanulmányunkban.¹⁵

A bíró, az esküdtek és a szenátus szerteágazó tevékenységét jól tagolt hivatali apparátus, a városi kancellária segítette. A magisztrátus jegyzőkönyve, amelyet a jegyző vezetett, 1547-től maradt fenn,¹⁶ ám valószínű, hogy már korábban vezettek valamiféle városkönyvet. A jegyző egyrészt az igazgatási feladatokat, ügyeket és rendelkezéseket fektette írásba, másrészt a tanács törvénykezési feladatából eredő ügyekről és a velük együttjáró hiteleshelyi jogesetokról készített írásbeli feljegyzéseket. Ahogy növekedtek a tanács feladatai, és szaporodtak a tisztségviselők (vásárbíró, borbíró, pusztabírák stb.), úgy növekedett az írnokok és deákok száma.¹⁷ Az adók begyűjtését és a város pénzügyeinek kezelését külön tisztviselők végezhették már a 15. század második felében. Az igazgatási feladatoktól az adók begyűjtésén át a rendészeti teendőkhöz a tanács és kancelláriája munkáját nagymértékben segítették a város alsóbb igazgatási egységeinek vezetői, az utcabírák.¹⁸

Debrecen közjogi kiváltságai közül meg kell említenünk a szabad plébánosválasztást. E jogot a 15. században, mégpedig annak második felében szerezhették meg, ugyanis 1502-ből származik ez első erre vonatkozó adat. Ekkor Ambrus papot választották meg plébánosnak, és amikor ő a birtokos beleegyezését kérte, a debreceniek feldühödve tiltakoztak a váradi káptalan előtt joguk csorbítása miatt.¹⁹

A közjogi kiváltságok mellett gazdasági privilégiumokkal is rendelkeztek. 1411-től a debreceni polgárok az országon belül vámmentességet élveztek, amely kiváltságot folyamatosan megújították. Három országos vásárt tartottak, mégpedig Szent György (április 24.), Nagyboldogasszony (augusztus 25.) és Szent Antal (június 13.) ünnepén valamint a következő napokon. Az előbbi kettőt 1405-től, a harmadikat 1407-től. II. Ulászló király 1508-ban már hét országos vásár rendezését engedélyezte.²⁰ Debrecenben természetesen hetipiácokat is tartottak, amelyek helye változott, ám az első eredeti helye a városháza előtti téren lehetett.

A fentiek alapján látható, hogy Debrecen, bár földesúri város volt, a királyoktól szerzett privilégiumok birtokában olyan kiváltságokkal rendelkezett, amelyekkel elérte a királyi szabad városok rangját. A főtulajdonosok olyan nagyhatalmú bárók voltak Török Bálint utódait kivéve – ők meg is próbálkoztak legalább a bírói hatalom érvényesítésével –, akik átadták hatalmuk gyakorlásának szinte minden területét az altulajdonos Debrecen községének, amely viszont pénzben fizette földesúri és állami adóját a 15. és 16. században. A várostól távol élő nagyúr a királyoktól véve a példát országos ügyekben foglódva megelégedett a pontosan fizetett járandósággal. Városát pusztán jövedelemforrásnak tekintette, és hagyta a parasztpolgárokat, hogy megszerzett jogaikkal éljenek.

Szatmárnémeti, azaz Szatmár és Németi szerencsés fekvésének köszönhetően tágabb vidékének központja volt. A két város indulása kedvezőbben alakult mint Debrecené. Az előbbi ispánsági székhely, az utóbbi hospes település volt, tehát megkapta azokat a kiváltságokat, amelyek a hospes joggal jártak, és később a magyarországi városi jog leg-

¹⁵ Uo. 51–70.

¹⁶ DVMJ 1547–1592.

¹⁷ DEBRECEN története I. 175–204. Passim.

¹⁸ BLAZOVICH 2001. 3–4., 125–137.

¹⁹ BLAZOVICH 2000/b. 88.

²⁰ DEBRECEN története I. 200–223.

fontosabb elemei lettek. Valódi centrális helyként funkcionált, amint Kubinyi András gyűjtéséből kiderül.²¹ A 15. század eleji eladományozása nehézségekkel járt a lakosok számára, de úgy tűnik, később sikerült új uraikkal (Hunyadi, Zápolya) egyezségek jutniuk,²² ami azt jelzi, hogy korábbi kiváltságaikat, amelyek hasonlatosak lehettek Debrece néhez, a polgárok mint földesúri város lakói megtarthatták. Szatmárnémeti részletes történetének korszerű feldolgozásával egyébként ez ideig adós várostörténet írásunk.

Gyulát mint királyi birtokot 1387-ben Zsigmond király Losonczy László erdélyi vajdának adományozta. Losonczy János fiúörökös nélkül bekövetkezett halála után a birtok visszaszállt a királyra, amelyet 1403-ban Maróthi János macsósi bánnak adományozott. A Maróthiak kezén terebélyesedett ki az uradalom, és erősödött meg Gyula városa. A Maróthiak 73 évig tartó birtoklásának Maróthi Mátyus halála vetett véget, amely után az uradalom a koronára szállt, amellyel megkezdődött a Hunyadiak földesurasága. 1482-ben a gyulai uradalmat Mátyás király fiának, Corvin Jánosnak adományozta, akinek kezén haláláig, 1504-ig maradt. Frangepán Beatrix második házasságával az uradalom és székvárosa 1510-ben II. Ulászló király rokonához, Brandenburgi Györgyhez került, aki 1530-ig birtokolta. Czibak Imre és a Patócsiak után 1552-től 1566-ig, Gyula török kézre kerüléséig az uradalom a vár és a város a Habsburgok birtokába jutott.²³

Gyula, bár királyi birtok volt, a szakirodalom szerint mégsem akkor, hanem főképp a 15. században, a Maróthiak urasága idején indult fejlődésnek, és lassú lépésekben szerzte meg kiváltságait. 1405-ben civitasnak, 1419-ben oppidumnak nevezték. Pecsettjét, amelyet a középkor során használt, ez idő tájt kaphatta.²⁴ Talán ekkor hospesek érkezettek, akik a pecsét használatát kapták. Gyula bírása már 1429-ben minden ügyben ítélezhetett, ám a földesúr bírósága fellebbviteli fóruma volt. A közösen fizetett adót a tanács gyűjtötte be, amely oklevél kiállításai joggal rendelkezett,²⁵ tehát a helyi adásvételek előtte köttettek, és egyéb hiteleshelyi feladatokat is ellátott. A városi hivatalszervezet a 16. század elején válhatott kétszintűvé, amikor már utcabírák tevékenységéről tájékoztatnak a források.²⁶ Amíg Gyulán a bírót a polgárok választhatták, jöllehet a birtokos egyetértésével, amire példát találunk Brandenburgi urasága idejéből,²⁷ a plébános választását, a kegyúri jog legfontosabb elemét a birtokos nem adta ki a kezéből. Korábbi adatokból már lehet erre következtetni, Brandenburgi idejéből pedig egyértelműen kiderül.²⁸

A gyulai polgárok gazdasági kiváltságaikra ugyancsak ügyeltek. A hetipiacról, amelyet hétfőn tartottak, már 1384-ben esett szó, utána pedig több alkalommal. Az 1496-ban kiadott szabadalom-leveél teljesen a városi bíróság hatáskörébe utalta megszervezését. Az idők folyamán legalább 4–5 éves vásár rendezésére szereztek kiváltságot a gyulaiak.²⁹ Főképp a nagyállat kereskedelembe bekapcsolódó parasztpolgárok előbb az uradalom területén fennálló vámok alól szereztek mentességet uruktól,³⁰ majd 1476-ban Mátyás királytól az egész országra szóló vámkiváltságot kaptak, amelyet később háromszor

²¹ KUBINYI 2000. 85.

²² MAKSAY 1940. 67–71.

²³ KARÁCSONYI 1896. 138–152. SCHERER 1938. 40–43. ENGEL 1995/a. 141–159.

²⁴ SCHERER 1938. 47–48.

²⁵ BÁCSKAI 1965. 98.

²⁶ BÁCSKAI 1971. 13. BLAZOVICH 2001. 132.

²⁷ BÁCSKAI 1971. 18. KUBINYI 2000. 69.

²⁸ BLAZOVICH 2000. 89–90.

²⁹ BÁCSKAI 1971. 18. KUBINYI 2000. 69.

³⁰ SCHERER 1938. 48.

írtak át.³¹ A vámkiváltság értelemszerűen csak a király kezében lévő vámhelyekre vonatkozott.

A legfontosabb dokumentum, amelyből Gyula jogi helyzetét megismerhetjük, Corvin Jánosnak a gyulaiak számára 1496-ban kiadott kiváltságlevele. A szabad mezőváros jogállását biztosító okmányt már többen elemezték.³² Szempontunkból figyelmet érdemel, hogy az örökítés esetében csak az ingóságokra ad teljes szabadságot Corvin. Jóllehet az ingatlanforgalom is a városi tanács előtt játszódott le, és bevezették az egyes eseteket a városkönyvbe, a földesúr e tekintetben valamilyen módon (taxa, laudemium) érvényre juttatta főtulajdonosi jogait. A törvénykezés területén ugyancsak korlátokat szabott. Magának tartotta vissza a fej- és jószágvesztési ügyekben az ítélethozatalt, valamint kitűnik a megfogalmazásból, hogy a városi bírótól a fellebbviteli fórum aföldesúr bírósága, ami a Brandenburgi idejéből származó iratokból egyértelműen ki is derül. A feudális jognak az úr személyéhez kötöttségét nagyon jól példázza a gyerektelenek örökségének az ügye. Corvin kiváltságlevele szerint a vagyonukat feloszthatták a város, a szegények és az egyház között, az örgróf viszont az egyik harmadot magának tartotta vissza. Gyula parasztpolgárai tehát kevesebb kiváltsággal rendelkeztek mint a debreceniek és talán mint a szatmárnémetiek, mégis, a mindenkori urukkal kötött alkuk során messze jutottak a kiváltságok elnyerésében.

Debrecen és Szatmárnémeti valamint Gyula társadalmi szerkezete hasonló lehetett. Mindhárom helyen jelentős patrícius réteg alakult ki, amelynek egy része nemesekből állott. Bár nyilván gazdálkodtak is, vagy valami ipart űztek, fő jövedelemforrásuk a kereskedelemről származott. Mindhárom város vezető rétege élénken részt vett a távolsági nagyállat kereskedelemben, és importként főképp iparcikkeket szállítottak a városba. E rétegből kerültek ki a bírók és esküdtek, Debrecenben a szenátori rendet alkotó polgárok. Gyulán e patrícius csoport tagjai hivatalt vállaltak az uradalom irányító szervezetében, az örgróf, Brandenburgi bizalmi emberei voltak. Debrecenben és feltehetően Szatmárnémetiben az úr állandó távolléte miatt erre nem került sor. A tárgyalat három várost feltétlenül a civitas-oppidumok közé sorolhatjuk jogaikat és gazdasági-társadalmi helyzetüket tekintve egyaránt. E városokat többször említették civitasnak, vámszabadságokkal rendelkeztek, polgáraik sorában jelentős számú nemes, illetve paraszt patrícius, gazdag kereskedőt találunk.³³

A fent említett három várostól eltérően Arad-hegyalján, a Makra hegység lábánál fekvő Pankota, amelyet Zsigmond király Gyulához hasonlóan ugyancsak 1387-ben adományozott el Losonczi László és István szőrényi bánoknak, kevesebbet tudott megőrizni a magánföldesúri hatalom alatt korábbi szabadságaiból. A 13. században Pankotára érkezett feltehetően német telepések kapták a hospes-kiváltságokat, amelyek a későbbi városi kiváltság alapját képezték. 1302-ben ugyanis Tirner Hench pankotai polgár a Ménési falu mellett a Makra hegyen lévő szőlőjét 12 márkáért adta el Bugar veje András comes szegedi polgárnak. 1396-ból pedig ismeretes a város pecsétje, amelynek körirata: Sigillum Hospitum de P(ancota).

A településnek a tanácsáról és a kancelláriájáról ugyancsak 1396-ból van adatunk, amikor Syke András és Gebei Péter bírók, Johazo Demeter és Nemes Mihály esküdtek hiteleshelyi feladatot ellátva bizonyították, hogy Losonczi László özvegye Losonczi

³¹ KTM LEX. 1996. 356.

³² KARÁCSONYI 1896. 143–133. SCHERER 1938. 88–90. BÁCSKAI 1965. 38. KTM LEX. 1996. 354–355., 362–364.

³³ DEBRECEN története I. 175–204. BÁCSKAI 1971. 14–34. ÉRSZEGI 1978. 79–239. Különösen: 194–195.

István bán tartozása fejében Péter fia György kezéhez 12 forintot lefizetett. Az oklevelet az említett pecséttel hitelesítették. Az oklevél alapján nem ismeretes előttünk, hogy teljes, 12 esküdtből állt-e Pankota tanácsa, és hogy miért szerepel a két bíró. Talán azért, mert a bencés rendi vagy az Ágostonos remete kolostor jobbágysai külön községet képeztek a város határán belül. Az uradalmi és főesperesi központ valamint plébániás hely szerepét betöltő városban, amelynek vára a Kopasz-hegyen állt, csütörtökön tartottak hetipiacot. Arra nézve nincs adat: a bíró(k) vagy a várnagy szervezte és ellenőrizte-e a piacot. 1477-ben és 1478-ban a várost oppidumként emlegették. Pankota városias település lehetett, mert Bácskai Vera egy 1475-ös adat alapján lakosságának számát 630-ra tette, amelynek 21 %-a 13 féle ipart űzött, ami a település városias jellegét mutatja.³⁴

Pankotát Kubinyi András centralitási pontjai alapján – mint láttuk – a részleges városfunkciót ellátó mezővárosok közé sorolta, amit teljesen helyénvalónak tartunk, ugyanakkor a város polgárainak jogi helyzetét ennél kedvezőbben ítéljük meg, mint az e kategóriába sorolt Hódvásárhelyét és Szabadkáét. Pankotát, bár adat jóval kevesebb maradt fenn róla mint az előzően emlegetett három városról, nagyon óvatosan a civitas-oppidumok alsó régiójába soroljuk. Úgy véljük, előbbre jutását a város-hierarchiában nem jogi helyzete, hanem gazdasági lehetőségei és helyi energiái korlátozták.

Kisvárdát a közepes városfunkciót ellátó mezővárosok közé sorolta Kubinyi András. A település kezdetben királyi birtok volt, de a Várdai család első ismert tagja már 1271-ben Kisvárdán lakott, tehát ekkor már Várdai birtoknak tekinthető, és korszakunkban végig (1586) a Várdaiak kezén maradt.³⁵ A jó földrajzi fekvésű, utak találkozásánál elhelyezkedő település a pápai tizedjegyzékek felvétele idején (1333–1335) plébániás hely, papja egyébként már 1319-ben káplánt tartott. Urai 1337-ben vásártartási jogot szereztek a településnek, 1345-ben a kisvárdai vásárra tartók számára is kiváltságokat nyertek. A Várdaiak 1400-ban engedélyt kaptak Zsigmond királytól Várdán, uradalmuk központjában vár vagy kastély építésére, majd a 15. század közepén új várkastélyt emeltek maguknak rezidencia helyükön.³⁶

A település fejlődése – úgy tűnik – a 14–15. században töretlen volt. 1421-ben kapott először mezővárosi kiváltságot pecséthasználati joggal, amelyeket Várdai István 1468-ban kiadott szabadalom-levele bővített tovább.³⁷ A kiváltságlevél kiadását hasonló körülmények, az uradalmi tisztviselők túlkapasai, szülték, mint Gyulán. A hűbéres jogra jellemző személyhez kötöttségből adódóan azonban a hasonlóságok mellett számos különböző jogi helyzetet rögzít a két oklevél. Jóllehet a mezővárosi bíróság fellebbviteli fóruma mindkét helyen a földesúr, és a hetipiac megtartása ugyancsak a bírók hatáskörébe tartozott, a gyulaiak egy összegben fizették adójukat, míg a várdaiak – mint az 1521. évi urbáriumból kiderül – terményjáradékkal, továbbá több munkajáradékkal tartoztak, például aratáskor robotot kellett teljesíteniük, sőt a régi szokás szerint tűzifa hordásra és bizonyos belső cselédmunkára is kötelezték őket.³⁸

A privilégium-levél ránk hagyta viszont a várdaiak szabad birtok adás-vételének és a városi hivataluknak az emlékét: „Végezetül rendeljük, hogy ha valaki azon város jobbágysai és lakosai közül házakat, szőlőket vagy más örökös dolgokat abban a mi városunkban mostantól fogva eladna, vagy venne, mostantól kezdve az ilyen eladásokat vagy

³⁴ Minderre I. BÁCSKAI 1965. 25., 34. KTM LEX. 1996. 229–233. KUBINYI 2000. 15., 80.

³⁵ ÁCS ZOLTÁN 1992. 8., 41.

³⁶ ÁCS ZOLTÁN 1992. 12–16.

³⁷ ZICHY VIII. 86. sz. X. 304. sz. Magyar fordítása: ÁCS ZOLTÁN 1992. 47–48.

³⁸ BÁCSKAI 1965. 97–98. 106.

vételeket csakis a város pecsétje alatt kiadott oklevelekkel végezzék, másként azokat nem jogérvényesen fogják birtokolni.”³⁹ A városi kancellária látta el a szabadon választott bíró és az esküdtek ítélezése során keletkezett írásbeli feladatokat is, amint a szabadalom-levélből kiderül. A városi hivatalban bizonyára készítettek az adók beszédésével és a város pénzügyeivel kapcsolatos feljegyzéseket, ami jegyző és literatus segédszemélyzet meglétére enged következtetni már a 15. század első harmadától.

Egy héten két piaci napot tartottak, mégpedig szerdán és pénteken, éves vásárt szabadon kettőt rendezhettek, az egyiket Kisasszony napján (szeptember 8.), a másikat Szent Tamás ünnepén (december 21.). Boraikat a piaci és vásáros napokon szabadon mérhették ki és árusíthatták, amiben a földesurak nem korlátozhatták őket.⁴⁰ A kisvárdai parasztpolgárok – bár a plébánosválasztásba nem volt beleszólásuk – ugyancsak eljutottak a megszerzhető kiváltságok magas fokára, jóllehet uraik helyben lakása miatt több személyes szolgálattal tartoztak, ami által nemcsak bírósági ügyeik fellebbezésekor érezhették rendkívül laza dologi függésük mellett a személyi kötöttséget mindenkor földesurukhoz. A fentiek alapján Kisvárdát az oppidumok közé helyezhetjük.

A közepes városfunkciót ellátó mezővárosok közé sorolt Cegléd⁴¹ Kisvárdához hasonlóan királyi birtokként tünt fel, és indult el pályáján. Az utak csomópontjában fekvő települést 1358-ban I. Lajos király, miután Wluengi Miklóstól visszaváltotta, anyjának, Erzsébet királynénak adományozta, aki a király megerősítésével 1368-ban az óbudai klarisszáknak juttatta kegyes adományként.⁴² A település már ekkor kiemelkedett szomszédai közül, mert 1364-ből vámhelyéről értesülünk. Ugyanekkor a királyné a ceglédi polgároknak (cives et hospites reginales) országos vámmentességet szerzett.⁴³ A királyi illetve királynői birtoklásból az adományozás során kiesett Cegléd fejlődésének lehetőségét mutatja vámhely szerepe és parasztpolgárainak országos vámmentessége, ám – mint látni fogjuk – azoknak kihasználását a 15. és 16. század fordulóján már akadályozta birtokosának, az óbudai klarisszáknak az a birtok-kezelési elgondolása, hogy az időközben mezővárossá fejlődő települést saját offciálisukkal irányítsák.

Cegléd mint oppidum 1444-ben fordult elő először az okleveles anyagban, bár valószínű, hogy korábban fennállt már tanácsa, csak arról nincs hírünk, hogy az milyen jogokkal rendelkezett. Mindenesetre abból, hogy 1491-ben elkergették az apácák tiszttartóját, és utána a bíró és az esküdtek szedték be az adót, arra következtethetünk, hogy annak kivetése és összegyűjtése nem a bíró és a tanács kezében volt. Továbbá csak 1521-ből értesülünk arról, hogy a bíró vezette tanács a vásáron elkövetett bűnesetek ügyében ítélezett.⁴⁴ Az egyes jogok megszerzése mindenesetre nem ment könnyen. A bíró és a tanács jogköre korlátozott lehetett, és a plébános-választás jogának átadásáról sincs adatunk. A ceglédiek azzal akadályozták a városi ügyintézkést, hogy többször nem választottak bírót. 1505-ben azért nem, hogy az adófizetést elkerüljék. 1509-ben a vita odáig fajult, hogy dulakodás közben Budai Sebestyén sáfárt (provisor) a ceglédiek megölték.⁴⁵ A főként nagyállat (szarvasmarha) tartásból búsás jövedelmet szerző és terjeszkedni kívánó ceglédiek nemcsak urukkal, hanem szomszédaikkal, a

³⁹ ÁCS ZOLTÁN 1992. 48.

⁴⁰ KUBINYI 2000. 74. ÁCS ZOLTÁN 1992. 48.

⁴¹ KUBINYI 2000. 63.

⁴² VASS 1982. 84–85.

⁴³ BÁRTFAI SZABÓ 1938. 79.

⁴⁴ VASS 1982. 90–91.

⁴⁵ KARÁCSONYI 1924. 506.

Nyársapáthyakkal és Körös mezővárossal is összeütköztek a határ, és a legelőhasználat ügyében.

Mindenesetre, úgy tűnik, hogy az 1514. évi parasztháború után – amelyben a ceglédiek az előzmények ismertetében nem véletlenül kiemelkedő szerepet vittek – a helyzet valamiképpen rendeződött. Például lehetőség nyílt arra, hogy a három város: Cegléd, Kecskemét és Nagykörös bírái és esküdtjei az 1520-as évektől közösen üljenek törvényszéket, amely bizonyára valamiféle fellebbviteli fórum lehetett. Az eset új fejlődési irányt mutat a földesúri városok jogéletében. Végkifejletét nem tudhatjuk, mert annak, mint sok minden másnak, útját állta a török hódítás.⁴⁶

Cegléd – amelyet az oppidumok közé sorolhatunk – esete a fent bemutatott városok jogi helyzetével szemben azt példázza, hogy voltak olyan mezővárosok, ahol a földesúr ragaszkodott jogaihoz, célszerűbbnek látta offciálisa révén a „kézi vezérést” birtokán. Nem tudott, vagy nem akart egyezkedni településének egyre gazdagodó, a vagyon és a kiváltságok iránt mohó vezető rétegével, akik között nem találta meg bizalmi embereit. Officiálisainak és sáfárainak, akik szintén nem feledkeztek meg saját előnyeikről, nagyobb hitelt és bizalmat adott.

A részleges városfunkciót ellátó mezővárosok és a Kubinyi András által még kevesebb centrális pontot kapott települések jellemzője, hogy jóval kevesebb dokumentum maradt fenn középkori történetükről, mint a nagyobb pontszámot elérteknek. Még az állandóan hangoztatott iratpusztulás mellett is figyelemre méltó jelenséggel állunk szemben. Az okok keresése közben csak arra gondolhatunk, hogy ha egy településen kevesebb feladatot láttak el, kevesebb oklevél és irat keletkezhetett, és maradhatott fenn. E települések közé tartozik a mai Hódmezővásárhely elődje, amely két falu, Hód és Vásárhely valamint a velük együtt településhalmazt képző Tarján és Ábrány egy településsé fejlődése során alakult ki a 14. század első harmadától a 15. század közepéig terjedő időben. 1446-ban mondták először a két helyet oppidumnak, majd 1455-ben egy néven Hódvásárhelynek nevezte ura, Hunyadi János, amikor intette a vásárhelyieket a szomszédos Szentkirályi falubeliekkel folytatott határvillongás miatt.⁴⁷

Hód a Csák nemzetség Kisfaludi ágához tartozó Csák Miklós kezén tűnt fel 1231-ben, Vásárhely pedig 1266-ban a Bor-Kalán nemzetségbeli Nána comes birtokai között. Hosszú hallgatás – talán királyi birtok lett – után 1446-ban tűntek fel újra a birtokos család, a Szekcsői Herczegek kezén, 1450-ben pedig Hunyadi János birtokolta őket. Mátyás király 1461–62-ben Gáji Horváth Gergelynek adományozta, aki 1468-ban Dóczi Péternek zálogosította el a mezővárost és az uradalmat, amely a hódoltság idejéig a Dócziak és rokonságuk kezén maradt.⁴⁸

A pápai tizedjegyzékekben a két falu plébániás helyként szerepelt.⁴⁹ 1455-ben Hunyadi János, 1458-ban pedig Szilágyi Mihály intézett levelet a mezőváros bírójához és az esküdtekhez,⁵⁰ ami a mezővárosi önkormányzat meglétét bizonyítja. 1553-ban említik a jóval korábban épült vásárhelyi kastélyt, amely az uradalom adminisztrációs központja volt. 1463-ban pedig Borus Imre vásárhelyi hospes neve tűnik fel az oklevelekben.⁵¹ Bár a mezővárosi önkormányzat tevékenységéről adatok nem állnak rendelkezésre.

⁴⁶ VASS 1982. 91–93. Cegléd története 1982. I. még TRINGLI 2001. 115–116., 131., 143–144.

⁴⁷ SZEREMLEI 1900–1913. II. 153.

⁴⁸ KTM LEX. 1996. 136–137.

⁴⁹ MON. VAT. 145., 148., 154., 156., 160.

⁵⁰ BLAZOVICH 1984. 304–305.

⁵¹ KTM LEX. 1996. 137.

zésünkre, a 15. század második feléből fennmaradt oklevelekből egy uradalmi központ szerepet betöltő, izmosodó mezőváros képe bontakozik ki előttünk, amelyben a hetipiacot csütörtökön tartották, és három országos vásárt rendeztek.

A Dóczi-rokonság által végrehajtott birtokfelosztások következtében a mezőváros egységes önkormányzata bizonyára sérüléseket szenvedett, ugyanis Vásárhelyről három birtokos: Losonczy Zsigmond, Hagymási Miklós és özv. Szakoli Andrásné jobbágyairól értesülünk,⁵² akik bizonyára külön bírók alá tartoztak. A város azonban továbbra is megtartotta vezető szerepét közvetlen vidékén és piackörzetében, ugyanis a török hódoltság idején náhije székhely lett. Hódvásárhelyt, bár korábban, éppen mivel a Hunyadiak birtoklása után több család osztozott rajta, és possessio-ként szerepelt a forrásokban, korábban a possessio-oppidumok közép helyezték,⁵³ végül mégis úgy véljük, az oppidumok, a földesúri városok kategóriájába sorolható.

Kubinyi András osztályozása szerint az átlagos mezővárosok és mezőváros jellegű falvak sorába került Szabadka, az egykori királyi birtok,⁵⁴ amelyet 1439-ben Albert király zálogosított el más fekvőségekkel együtt a két Hunyadi Jánosnak. 1464-ig maradt a Hunyadiak kezén, amikor Mátyás király Dengelegi Pongrác Jánosnak adományozta. Fianak magtalan halála után 1501-ben II. Ulászló király Corvin Jánosnak adta, aki 1502-ben Szabadkát és a hozzá tartozó uradalmat szervitorának, Török Jánosnak zálogosította el. A mezőváros és uradalom a család kezén maradt a török hódoltság koráig.

Szabadka neve mint királyi birtoké viszonylag későn, 1391-ben bukkant fel a forrásokban. 1428-ból azonban már értesülünk a város bírójáról és esküdtjeiről, azaz mezővárosi tanácsáról. Plébániáját egy tizedügy révén csak 1492-ben említik. Valószínű azonban, hogy már jóval korábban létezett. Bizonyára akkor is, amikor 1428-ban tanácsát említették. Sem a bíró-, sem a plébános-választás módjáról nincs információnk, arról sem, hogy az előbbinek milyen joghatósága volt. Ismeretes viszont hetipiac, amelyet kedden tartottak, és az, hogy egy 1429-es adat szerint hospesek laktak a mezővárosban. Már említettük, hogy a szabadkaiak hamisított oklevéllel próbálták bizonyítani királyi város mivoltukat Zsigmond király uralkodása idején.

Szabadka a 15. század második felében egy kisebb uradalom központja volt, ahol 1470 táján kastélyt is építettek, amelynek létéről 1524–1525-ből több oklevél tájékoztat.⁵⁵ A település középkori története során királyi földesúri várossá fejlődött, magánföldesúri kézre kerülése után e pozícióját megtartotta, sőt kisebb uradalom központja lett, de helyi energiái nem tették lehetővé számára a továbblépést, éppen ezért jogi helyzetéről sem tudunk az alapadatokon kívül többet. Magunk részéről az oppidumok közé soroljuk, mivel jelentős kiterjedésű terület központja volt, és mezővárosi igazgatási szervezettel rendelkezett.

Makó ugyancsak az átlagos mezővárosok és mezőváros jellegű falvak sorába került.⁵⁶ Sajátos helyzetben lévő település, amelyet a Csanád nemzetség Telegdi és Makófalvi ága birtokolt a török hódoltság koráig, az utóbbiak mindvégig ott tartották rezidenciájukat. Az omladozó földesúri curia-ról a török defterek tettek említést.⁵⁷ Makó, bár jó közlekedési viszonyok közepette feküdt, továbbá a mezőségi vidék felé jelen-

⁵² BLAZOVICH 1984. 313–314. KUBINYI 2000. 93.

⁵³ KOVÁCS I. 1984. 96–97.

⁵⁴ KUBINYI 2000. 84.

⁵⁵ Minderre ld. BLAZOVICH 1996/b. 45–53.

⁵⁶ KUBINYI 2000. 76.

⁵⁷ KÁLDY-NAGY 2000. 148.

tős kiterjedésű terület központja lett, a rendelkezésre álló források szerint a 15. század végéig mégsem fejlődött mezővárossá. Plébániájáról értesülünk a pápai tizedjegyzékből, hetipiacot is tartottak a településen, révje vámhely volt, mégsem tájékoztatnak a források arról, hogy létezett volna mezővárosi önkormányzata, illetve az bármiféle intézkedést tett volna.⁵⁸ A 16. század közepének forrásanyagából azonban hirtelen egy 4–5 ezer fős hatalmas mezőváros jelenik meg szemünk előtt, amelynek lakói élénk kereskedelmi tevékenységet folytattak, és számos a Maros alföldi folyása mellett fekvő települést megelőzve a Maros mente vezető városa lett. Makó korábbi történetéről rá vonatkozó források hiánya miatt kevés ismerettel rendelkezünk. Kecskeméthez, a szeged–budai és néhány helyi jelentőségű út találkozási pontján kialakult vámhelyes településhez hasonló sorsú város, amely szintén népes és gazdag mezővárosként bukkant fel a 16. században.⁵⁹ Bár mindez nem történéhetett előzmények nélkül, Makót 15. századi története során a possessio-oppidumok közé sorolhatjuk, a 16. századra pedig oppidummá emelkedett.

A kisebb centrális pontokat szerzett települések bemutatásától eltekintünk, mert jogi helyzetük vizsgálatához semmiféle forrásanyag nem maradt ránk. Már megtapasztaltuk ezt, amikor a Körös–Tisza–Maros köz középkori településeinek eddig is idézett lexikonát készítettük. A fentiek pedig elég alapot nyújtanak ahhoz, hogy néhány következtetést tegyünk. A középkori szemlélet a földesúr és jobbágy viszonyban a dologi oldaltilletően fő- és altulajdonosi kapcsolatot látott, ami – példánk bizonyítja – széles határok között valósult meg. Gondoljunk csak Debrecen polgárainak és a kis mezővárosok lakosainak jogállásbeli különbségeire. A régi megállapítás a mezővárosokra nézve is helytálló: általában szerencsésebb helyzetben voltak a nagybirtokosok parasztpolgárai a kisebb urakéihoz képest. Ugyanakkor a nagyobb földesúri városok még azonos úrtól is több szabadságot tudtak szerezni mint kisebb társaik. Gondoljunk az egy időben Debrecent és Szabadkát birtokló Török családra és a két város szabadságjogainak különbségeire. Példaanyagunkból továbbá kiderült a feudális jog személyhez kötöttségének valósága, amit nemcsak egy város történetén belül a birtokos váltásokkal összefüggésben láthatunk, hanem más-más megoldásokat szült azonos gazdasági erejű városokban a birtokosok különböző szemlélete is.

Kubinyi András észrevételét, hogy a centralitási pontok alapján megállapított helyzet és a jogi viszonyok között összefüggés van, és a kettő szinte fedi egymást, vizsgálataink messzemenőig igazolták, jóllehet eltérések lehetnek. Még arra is gondolunk, hogy esetlegesen újabb források előkerülése sem változtat lényegesen a kialakult képen. A civitas-oppidumokról és a possessio-oppidumokról Érszegi Géza elgondolása alapján kialakított véleményünket annyiban módosítjuk, hogy jobban hangsúlyozzuk két típus (az élen állók és a sereghajtók) között álló oppidumok csoportjának jelentőségét.⁶⁰ Szerencsésebbnek tartjuk a három kategóriás osztályozást. Jelezzük: e kategóriák tudósi elvonatkoztatás nyomán születtek, és talán alkalmasak arra, hogy tájékozási pontokként szolgáljanak, amikor a sok száz középkori magyar mezőváros hierarchikus rendjében az utánunk jövő kutató megpróbál eligazodni. Kubinyi András kategóriáinak segítségével a civitas-oppidumokhoz, a földesúri városok felső rétegéhez soroljuk a minimálisan 21 centralitási pontot összegyűjtött városokat. Természetesen lehetnek kivételek, amint esetünkben Pankota példája mutatja. Az oppidumok közé kerültek azok

⁵⁸ BLAZOVICH 1993. 163–170.

⁵⁹ KTM LEX. 1996. 194–196. SZAKÁLY 1993. 207–208. IVÁNYOSI-SZABÓ kézirat.

⁶⁰ KUBINYI 2000. 39–40.

a városok, amelyek legalább 11 pontot tudtak összegyűjteni. Kivételek itt is vannak, ilyen például Szabadka esete. A kevesebb pontot gyűjtöket a földesúri városok alsó régiójába, a possessio-oppidumok társaságába helyeztük.

Végül másokkal egyetértésben ismét hangsúlyozzuk: a 15. század és a 16. század első fele az Alföld gazdasági fejlődésének jeles korszaka, amely idő alatt főképp a nagylattartó gazdaság nyugati piacainak növekedésével anyagi és népességbeli gyarapodás következett be, amelyek magukkal hozták a városok megerősödését, és számbeli növekedését, jóllehet ezek elsősorban földesúri városként léteztek. Az Alföldnek az ország más területeihez képest ennek ellenére ritkább maradt a városhálózata, mint ahogy településhálózata is ritkább volt az ország más vidékeihez viszonyítva. Ám ezen települések (városok és falvak) lakosság száma általában magasabb volt mint a más területeken fekvőké. A gyarapodást nemcsak a városok erősödése, hanem egy általános gazdagodási folyamat kísérte. A Körös–Tisza–Maros-közben – és a példa az egész Alföldre jellemző – ezen időszakban 17 új kastély épült, ami addig soha nem látott fellendülés jele,⁶¹ hozzá hasonló az Alföldön csak a 18. század második felétől a 19. század első harmadáig tartott a magyarországi feudalizmus idején.

⁶¹ BLAZOVICH 1996/b. 49.

A rövidítések jegyzéke

- ÁCS ZOLTÁN 1992 = ÁCS ZOLTÁN: *A Várday család és Kisvárdai mezőváros története a XVI. század végéig*. In: Kisvárdai '90. Tanulmányok Kisvárdáról. Szerk. Fehérvári Béla. Kisvárdai, 1992. p. 7–51.
- BÁCSKAI 1965 = BÁCSKAI VERA: *Magyar mezővárosok a XV. században*. Bp., 1965. (Értekezések a történeti tudományok köréből, 37.)
- BÁCSKAI 1971 = BÁCSKAI VERA: *A mezővárosi önkormányzat a XV. században és a XVI. század elején*. In: Tanulmányok a magyar helyi önkormányzat múltjából. Szerk. Bónis György és Degré Alajos. Bp., 1971. p. 9–34.
- BÁRTFAI SZABÓ 1938 = BÁRTFAI SZABÓ LÁSZLÓ: *Pest megye történetének okleveles emlékei 1002–1599-ig*. Függetlenül az inárcsi Farkas, az irsai Irsay valamint a szilasi és pilisi Szilassy családok története. Bp., 1938.
- BLAZOVICH 1984 = BLAZOVICH LÁSZLÓ: *A honfoglalástól a hódoltság koráig*. In: Hódmezővásárhely története I. A legrégebbi időktől a polgári forradalomig Főszerk. Nagy István. Szerk. Szigeti János. Hódmezővásárhely, 1984. p. 277–318.
- BLAZOVICH 1993 = BLAZOVICH LÁSZLÓ: *Középkor. Velnöktől Makóig*. In: Makó története a kezdetektől 1849-ig. Szerk. Blazovich László. Makó, 1993. (Makó monográfiája, 4.) p. 163–170.
- BLAZOVICH 1994 = BLAZOVICH LÁSZLÓ: *Mezőváros*. In: Korai magyar történeti lexikon (9–14. század). Főszerk. Kristó Gyula. Szerk. Engel Pál. és Makk Ferenc. Bp., 1994. p. 455–456.
- BLAZOVICH 1996 = BLAZOVICH LÁSZLÓ: *Gyula városának és lakóinak jogi helyzete a középkorban*. In: A Békés Megyei Múzeumok Közleményei, 16 (1996). p. 351–365.
- BLAZOVICH 1996/a = BLAZOVICH LÁSZLÓ: *Szabadka mezővárosi fejlődése és jogi helyzete a középkorban*. In: Szabadka igazgatástörténetéből, 1428–1918. (A polgármesterek névjegyzékével, 1796–1996). Tanulmányok, dokumentumok. Szerk. Magyar László, Szabó József. Szabadka, 1996. (Bácsországi könyvek, 1.) p. 45–54.
- BLAZOVICH 2000 = BLAZOVICH LÁSZLÓ: *Dél-alföldi városok a 14–16. században*. In: A középkori Dél-Alföld és Szer. Szerk. Kollár Tibor. Szeged, 2000. (Dél-alföldi évszázadok, 13.) p. 17–40.
- BLAZOVICH 2000/a = BLAZOVICH LÁSZLÓ: *A peres eljárás a 15–16. századi alföldi városokban*. In: Tanulmányok Bérczi Imre egyetemi tanár születésének 70. évfordulójára. Szerk. Tóth Károly. Szeged, 2000. (Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica, Tom. LVIII. Fasc. 1–41.) p. 51–70.
- BLAZOVICH 2000/b = BLAZOVICH LÁSZLÓ: *Városi plébániák az Alföldön a XIV–XVI. században*. In: „Magyaroknak eleiről” Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendő Makk Ferenc tiszteletére. Szerk. Piti Ferenc Szeged, 2000. p. 83–98.
- BLAZOVICH 2001 = BLAZOVICH LÁSZLÓ: *A közigazgatás alsóbb szintjei a középkori alföldi városokban*. In: Szegedi Műhely. Szerk. Péter László 2001/3–4. p. 125–137.
- CEGLÉD története 1982 = Cegléd története. Szerk. Ikvai Nándor. Szentendre, 1982. (Studia Comitatus, 11.)
- COING 1985 = COING, HELMUT: *Europäisches Privatrecht*. C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung. Band I. Älteres Gemeines Recht (1500 bis 1800.) München, 1985.

- COING 1989 = COING, HELMUT: *Europäisches Privatrecht*. C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung. Band II. 19. Jahrhundert, Überblick über die Entwicklung des Privatrechts in den ehemals gemeinrechtlichen Ländern. München, 1989.
- DEBRECEN története 1984–1997 = Debrecen története 1–5. Szerk. Szendrey István, Rácz István, Gunst Péter, Tokody Gyula, Veress Géza. Debrecen, 1984–1997. (Debrecen története öt kötetben)
- DVMJ = Debrecen Város Magistratúsának Jegyzőkönyvei. A fordítás és válogatás munkáját Balogh István (1547–1555. 1572–1573. 1589–1592.) és P. Szalay Emöke (1555–1557. 1564–1571. 1574–1588) végezte. Debrecen, 1979–2001. (A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár forráskiadványai, 1–7. 10. 12–13. 15–16. 18–19. 23–27. 30. 32–33.)
- ENGEL 1995 = ENGEL PÁL: *A magyarországi birtokszervezet átalakulása a Zsigmond korban*. In: Kelet és Nyugat között. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére. Szerk. Koszta László. Szeged, 1995. p. 141–159.
- ÉRSZEGI 1978 = ÉRSZEGI GÉZA: *Középkor*. In: Sárvár monográfiája. Szerk. Horváth Ferenc. Szombathely, 1978. p. 79–239.
- ÉRSZEGI 1982 = ÉRSZEGI GÉZA: *Adatok Szeged középkori történetéhez*. In: Tanulmányok Csongrád megye történetéből, VI. Szerk. Blazovich László. Szeged, 1982. p. 13–51.
- HRG I. = OGRIS, W.: *Dominium*. In: Handwörterbuch zur Deutschen Rechtsgeschichte I. Hrsg. Adalbert Erler und Ekkerhard Kaufmann. Mitbegründet von Wolfgang Stammler. Erich Schmidt Verlag. Berlin, 1971. p. 755–757.
- = SCHWAB, D.: *Eigen*. In: Handwörterbuch zur Deutschen Rechtsgeschichte I. Hrsg. Adalbert Erler und Ekkerhard Kaufmann. Mitbegründet von Wolfgang Stammler. Erich Schmidt Verlag. Berlin, 1971. p. 877–879.
- = ERLER, A.: *Grundeigentum*. In: Handwörterbuch zur Deutschen Rechtsgeschichte I. Hrsg. Adalbert Erler und Ekkerhard Kaufmann. Mitbegründet von Wolfgang Stammler. Erich Schmidt Verlag. Berlin, 1971. p. 882–896.
- = HAGEMANN, H. R.: *Eigentum*. In: Handwörterbuch zur Deutschen Rechtsgeschichte I. Hrsg. Adalbert Erler und Ekkerhard Kaufmann. Mitbegründet von Wolfgang Stammler. Erich Schmidt Verlag. Berlin, 1971. p. 882–896.
- = KLEIN-BRUCHSCHWAIGER, F.: *Erbleihe*. In: Handwörterbuch zur Deutschen Rechtsgeschichte I. Hrsg. Adalbert Erler und Ekkerhard Kaufmann. Mitbegründet von Wolfgang Stammler. Erich Schmidt Verlag. Berlin, 1971. p. 967–971.
- HRG II. = OGRIS, W.: *Leihe*. HRG II. 1820–1824.
- HRG III. = SCHERNER, K. O.: *Pacht*. In: Handwörterbuch zur Deutschen Rechtsgeschichte III. Hrsg. Adalbert Erler und Ekkerhard Kaufmann unter philologischer Mitarbeit von Tuth Schmidt-Wiegand, Mitbegründet von Wolfgang Stammler. Redaction: Dieter Werkmüller. Erich Schmidt Verlag. Berlin, p. 1396–1400.
- = OGRIS, W.: *Precaria*. In: Handwörterbuch zur Deutschen Rechtsgeschichte III. Hrsg. Adalbert Erler und Ekkerhard Kaufmann unter philologischer Mitarbeit von Tuth Schmidt-Wiegand, Mitbegründet von Wolfgang Stammler. Redaction: Dieter Werkmüller. Erich Schmidt Verlag. Berlin, 1984. 1990. p. 1885–1886.
- HRG V. = SPIEB, K. H.: *Teilpacht*. HRG V. p. 141–143. Coing I. p. 301–377.
- IVÁNYOSI-SZABÓ KÉZIRAT = IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR: *Kecskemét története 1541-ig*. Kézirat.

- KARÁCSONYI 1896 = KARÁCSONYI JÁNOS: *Békésvármegye története I–II*. Gyula, 1896.
- KARÁCSONYI 1924 = KARÁCSONYI JÁNOS: *Szent Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig*. II. Bp., 1924.
- KÁLDY-NAGY 2000 = KÁLDY-NAGY GYULA: *A csanádi szandzsák 1567. és 1579. évi összeírása*. Szeged, 2000. (Dél-alföldi évszázadok, 15.)
- KOVÁCS I. 1984 = KOVÁCS ISTVÁN: *A török hódoltság kora*. In Hódmezővásárhely története I. A legrégebbi időktől a polgári forradalomig I. Főszerk. Nagy István. Szerk. Szigeti János. Hódmezővásárhely, 1984. p. 319–345.
- KTM LEX. 1996 = *A Körös–Tisza–Maros-köz települései a középkorban*. Szerk. Blazovich László. Szeged, 1996. (Dél-alföldi évszázadok, 9.)
- KUBINYI 2000 = KUBINYI ANDRÁS: *Városfejlődés és vásárhálózat a középkori Alföldön és az Alföld szélén*. Szeged, 2000. (Dél-alföldi évszázadok, 14.)
- MAKSAY 1940 = MAKSAY FERENC: *A középkori Szatmár megye*. Bp., 1940.
- MÁRKI 1892 = MÁRKI SÁNDOR: *Aradvármegye és Arad szabad királyi város története I. rész*. A legrégebbi időktől a török hódoltságig. Arad, 1892. (Aradvármegye és Arad szabad királyi város monographiája, II/I. Szerk. Jancsó Benedek)
- MON. VAT. = Vatikáni magyar okirattár. Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia. Series I. Tom. I. Bp., 1885.
- MTT = Magyar Történelmi Tár.
- RUSZOLY 1996 = RUSZOLY JÓZSEF: *Európa jogtörténete*. Bp., 1996.
- SCHERER 1938 = SCHERER FERENC: *Gyula város története I–II*. Gyula, 1938.
- SZAKÁLY 1993 = SZAKÁLY FERENC: *Török kor*. In Makó története a kezdetektől 1849-ig. Szerk. Blazovich László. Makó, 1993. (Makó monográfiája, 4.) p. 199–285.
- SZEREMLEI 1900–1913 = SZEREMLEI SÁMUEL: *Hódmezővásárhely története. I–V*. Hódmezővásárhely, 1900–1913.
- TRINGLI 2001 = TRINGLI ISTVÁN: *Pest megye a késő középkorban*. In: Pest megye történeti monográfiája I/2. Szerk. Zsoldos Attila. Bp., 2001. p. 75–194.
- VASS 1982 = VASS ELŐD: *Cegléd az Árpád-kortól a török kor végéig*. In: Cegléd története. Szerk. Ikvai Nándor. Szentendre, 1982. p. 83–120.
- ZENTA monográfiája 2000 = Zenta monográfiája I. Szerk. Szloboda János. Zenta, 2000.
- ZICHY = A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vásonkeő. I–XII. Szerk. Nagy Imre, Nagy Iván, Véghely Dezső, Kammerer Ernő, Lukcsics Pál. Bp., 1871–1931.

LÁSZLÓ BLAZOVICH

TOWNS OF THE LOWLANDS IN THE 14–16 CENTURY

(Summary)

All things considered, we got to the conclusion that the laws in Buda containing all the elements of the European laws used in towns was the basis of the so called treasurer law. It was efficient not only in towns under the treasurer's authority, but a lot of its elements have penetrated into other towns besides the treasurer ones. There are traces in market towns, as well.

As a result- although we are mentioning the differences from the common law- a similar view of law and way of thinking connected the Hungarian towns and their inhabitants. While the community owned the obtained liberties in real towns, in manorial towns the law existed connected to the landlord, although the power of common law limited him in his deeds, as well.

Besides the evident differences considering law in the real and manorial towns we tried to determine the difference between the legal situation of villages and market towns. We can see this fulfilled mostly in the political independence and autonomy of market towns and in the fact that the citizens of the market towns didn't communicate with their landlords or their local substitutes directly but by their representatives.

We tried to describe some categories (*civitas-oppidum*, *oppidum*, *possessio-oppidum*) by presenting the legal situation of some towns chosen from hundreds of towns and market towns for the sake of orientation, on the basis of our previous research.